

احوال و آثار سیالکوتی مل و ارسته

حذیفه ایمان*

چکیده:

وارسته در نقد، تاریخ ادبیات، زبان شناسی، شعرشناسی، عروض، سبک شناسی دستی توانا داشت. سیالکوتی مل و ارسته محقق برجسته قرن دوازدهم در شبه شبه قاره شماری رود. او یک محقق مدقق و ادیب اریب و دانشور گرانمایه بود. و ارسته از همه اوضاع ادبی، اجتماعی و اقتصادی زمان خود واقف و باخبر بود و درباره همه علوم و فنون و پیشه اطلاعات خوب داشت. در این مقاله، معرفی و آثار او پرداخته شده است. مطالعه احوال و آثار و ارسته می تواند مآب و وضعیت و کیفیت دانش بلاغات در شبه قاره هند آشنا سازد.

واژه های کلیدی: سیالکوتی مل و ارسته، زندگی نامه، آثار و ارسته

* دانشجوی دوره دکتری، زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه پنجاب، لاهور

لاهور در عهد تیموریان مرکز مهم زبان و ادبیات فارسی شد و علما و فضلاء و شعرای ترکستان و ایران در این شهر گردآمده سکنی گزیدند. این عهد به عنوان عهد زرین گسترش و توسعه زبان فارسی در شبه قاره محسوب گردید. رفت و آمد دانشمندان و شاعران و بازرگانان و ادب پروری و علم دوستی پادشاهان و امراء و شاهزادگان تیموری باعث رواج روزافزون فارسی در این دیار گردید. در این دوره بود که مجالس های شعری زیاده برپای می شد. و ارسته از محافل ادبی که در لاهور برپای می شد، غافل نبود و بانویسندگان و شاعران روابط داشته باشد.

در سه قرن سلطه تیموریان شبه قاره دهها نفر نویسنده، سخنور، مورخ و تذکره نگار هندو آثاری ارزنده از خود به جا گذاشتند. نویسندگان هندو تقریباً در هر زمینه ادبی به زبان فارسی طبع آزمایی کرده اند و بر کتابهای مذهبی در رشته های تاریخ، شعر، انشاء، ریاضی، لغت، موسیقی، عروض، اخلاق سرمایه غنی در ادب فارسی فراهم آورده اند. (عبدالله، ۱۹۶۸، ص ۷؛ هاشمی، ۱۳۷۵، ق، ص ۲۹۱)

وارسته علی رغم اینکه هندو بوده، نه تنها درباره آیین خود تعصبی ندارد، بلکه در خصوص ادیان دیگر دارای وسعت دید و توسعه نظر است. آنجا که می خواهد درباره "مدح" در ادب فارسی سخن بگوید، می نویسد "اول، حمد است که آن محامد ذات کبریاست جلّ جلاله؛ دوم، نعت که آن اثنیّه ذات محمدی است. آنچه به تتبع و تصفّح معلوم شد، نعت خاص است اصطلاحاً به جناب مقدس نبوی.....؛ سوم منقبت که آن تمذیح آل اطهار است و خلفای کبار" (وارسته، ۱۲۷۱: ۱۸)

امیر شایان توجه در تصانیف آثار نویسندگان هندو آشنایی آنان به اسلام و طرز زندگی اسلامی است. ازین جهت منشیان و نویسندگان هندو مانند مسلمانان آثار خود را با حمد خدا و نعت رسول و منقبت بزرگان شروع می کردند. در

بسیاری از تصانیف آنان واژه‌ها و اصطلاحات اسلامی از قبیل الحمدلله، بسم الله الرحمن الرحیم، الله تعالی، به کار برده شده است. (عبدالله، ۱۹۶۸م، ص ب) و ارسته از همه اوضاع ادبی، اجتماعی و اقتصادی زمان خود واقف، آگاه و باخبر بود و درباره همه علوم و فنون و پیشه اطلاعات خوب داشت. برای این که بر زبان و بیان قدرت کامل داشت. لهادر مضمون و موضوع رابه همه جزئیات آراسته کرده است و همین طرزوشیوه را در آثار خود بکار برده است که شایان شان موضوع است. سیالکوتی مل و ارسته:

درباره خانواده و ارسته و نیاگانش دقیقاً معلوم نیست و در واقع در هیچ تذکره ای در مورد زن و فرزند داشتن اشاره نشده است، و نه در آثار و ارسته درین مورد سخنی به میان آمده است. سیالکوتی مل و ارسته، از شاعران و نویسندگان فارسی گوی شبه قاره در قرن دوازدهم هجری است. علی رغم جست و جوی فراوان و پژوهش های به عمل آمده، درباره ولادت، خانواده، تحصیلات و احوال سیالکوتی، اطلاعات چندانی در دست نیست؛ اما برخی منابع از جمله تذکره صبح گلشن؛ تذکره گل رعنا؛ سفینه هندی و ادبیات فارسی در میان هندوان؛ به طور مختصر به ارسته و آثارش اشاره کرده اند. اواز پیروان آیین هندو بوده است. در میان هندوان، اسامی ای چون سیالکوتی مل، پشاوروی مل امرتسری مل و غیره معمول است. وی اهل سیالکوت، شهری در پنجاب بود و در لاهور زندگی می کرد. با شاعران مشهودی چون واقف، حاکم و حزین لاهیجی دوستی داشت. سیالکوتی، مردی و ارسته بود. اواز بهترین محققان عصر خویش بود و استعداد و نیروی انتقادی عجیبی در خود داشت (سید عبدالله، ۱۳۷۱: ۴۳ و ۱۱۲)

سیالکوتی مل به گفته خود در دیباچه مطلع السعدین، تمام مدت عمرش را در تتبع دواوین فصحا و منثورات بلغابه سر برده است (وارسته، ۱۳۷۱، ۲).

به نوشته بهگوان داس، و ارسته "در نظم و نشر ماهر بود، به عروض و قافیه اصطلاحات و لغت باخیر، چنانچه در این فن، تالیفی دارد" - (بهگوان داس، ۱۹۵۸: ۲۳۶) در تذکره صبح گلشن، درباره و ارسته چنین آمده است:

"و ارسته لاهوری سیالکوتی مل نام داشت و برای تحقیق اصطلاحات فارسی، به سرزمین ایران قدم گذاشت و سی سال در آنجا بود و کتاب *مصطلحات الشعرا و نامه نگارین و صحیفه رنگین رابه* کمال تنقیح و تهذیب تألیف نمود و با شیخ محمد علی حزین لاهیجی، محبتی داشت؛ بنابراین رجم *الشیاطین در جواب تنبیه الغافلین* خان آرزو نگاشت" (بهوپالی، ۱۲۹۵: ۵۸۰) -

سیرویسیروس شمیسا درباره حضوری ساله و ارسته در ایران نظری دیگر دارد: "اکثر کسانی که به زندگی و ارسته اشاره کرده اند، نوشته اند که او برای مدت سی سال در ایران اقامت داشته است؛ اما در این زمینه هیچ سندی ارائه نداده اند. منشأ این اشتباه، مقدمه *مصطلحات الشعرا* است. و ارسته نه تنهاسی سال در ایران نبود، بلکه هرگز سفری هم به ایران نداشته است و در این مورد قرائن و اشارت متعددی است (شمیسا، ۱۳۸۰: ۳۲). در تذکره های معروف آن دوره، هیچ نامه و نشانی از و ارسته ذکر نشده است. علت مشهور نبودن سیالکوتی در میان شاعران و نویسندگان شبه قاره، آن است که او به دهلی و لکهنو که از مهم ترین مراکز علمی شبه قاره بودند، کمتر رفت و آمد داشته است (انوشه، ۱۳۸۰: ۲۵۳۸)

تحصیلات و استادان:

متأسفانه معلوم نشد که و ارسته در کدام مدرسه ها کسب علم کرده است. ولی ظاهراً می توان گفت که و ارسته تحصیلات خود حتماً از محضر اساتید برجسته و نامدار در حوضه های علمی آن زمان در سیالکوت طی کرده باشد.

وارسته در آثار خود از شعر رایج سیالکوتی استفاده سرشاری نموده است. دکتر سیروس شمیسا در مقدمه مصطلحات شعرامی نويسد. "آنجا که (وارسته) به جای اسم شاعر "استاد" می آورد مراد او همین میر محمد علی رایج سیالکوتی است." (وارسته، ۱۳۸۰ ق، مقدمه)

وفات:

وفات وارسته بنابه نوشته مؤلف گل رعناد در دیره غازی خان در سال ۱۱۸۰ هـ اتفاق افتاده است:

"آخر حال به دیره غازی خان که قریب ملتان است،
رفت و در همانجاسه ثمانین و مایه و الف
(۱۱۸۰ هـ) رخت ازین عالم بر بست." (اورنگ
آبادی، نسخه خطی، ص ۳۳۲)

آثار وارسته:

آثار ادبی سیالکوتی مل وارسته می تواند بیانگر این امر باشد که او در حوزه علوم ادبی، صاحب نظر بوده و نگاه انتقادی در این زمینه داشت. مروری بر این آثار نیز می تواند یاریگر شناختی بهتر از شخصیت ادبی وی باشد.

۱- مصطلحات الشعرا - تالیف: ۱۱۴۹ ق/ ۱۷۳۷ م

مجموعه ای از محاورت جدید و مصطلحات برگزیده است. سیالکوتی در این اثر، تنهابه جمع آوری محاورات و مصطلحات اکتفا نکرده، بلکه هر واژه و محاوره را مورد توجه قرار داده و هر قسمت آن را با دقت و مانند یک ایرانی الاصل بررسی کرده است. بزرگ ترین ویژگی وارسته همین است که حامی تحقیق و طرفدار انتقاد است. نگارش این کتاب پس از ۱۵ سال تحقیق، در سال ۱۱۸۰ ق، یعنی

سالِ گذشت سیالکوتی، به پایان رسید. تاریخ مذکور از نام کتاب نیز برمی آید؛ اگر عبارت *مصطلحات الشعرا* را با حساب جمل بسنجیم، ماده تاریخ سال آغاز تألیف این کتاب به دست خواهد آمد (انوشه، ۱۳۸۰: ۲۵۳۵). این فرهنگ در سال ۱۳۰۵ ق به صورت چاپ سنگی در هندو در سال ۱۳۸۰ ش به تصحیح سیروس شمیسادر ایران منتشر شد.

۲- جواب شافی - تألیف: ۱۱۶۳ ق / ۱۷۵۰ م

این رساله كوچك در ردّ حواشی سراج الدین علی خان آرزو به دیوان حاکم لاهوری و جواب نقد و ایراد آرزو بر ۱۱ شعر منیر لاهوری می باشد.

۳- احقاق حق - تألیف قبل از سال ۱۱۵۲ ق / ۱۷۳۹ م

احقاق حق یکی از آثار برجسته در خصوص نقد شعر فارسی دارای اهمیت فراوان است. و ارسته ایک کتاب در جواب به خرده گیری های آرزو و در دفاع از شیخ علی حزین تألیف کرده است.

۴- مطلع السعدین - آغاز سال تألیف: ۱۱۵۸ ق / ۱۷۵۴ م

رساله ای در حوزه بلاغت است. و ارسته در این کتاب، به معرفی انواع ادبی و تعریف و توضیح صناعات ادبی پرداخته است. بنا بر نوشته مؤلف در مقدمه کتاب، این اثر "رساله ای است در بیان ماهیت نظم و نشر و تفصیل اموری چند که لازم حال منشی و شاعر است، همراه با بعضی از قوانین و قواعد این دوفن" (وارسته، ۱۳۷۱: ۲). سیالکوتی، کارنگارش مطلع السعدین را در سال ۱۱۵۸ ق آغاز کرد و در یک مقدمه، دو باب و یک خاتمه به انجام رساند.

۵- نامه نگارین و صحیفه رنگین - تألیف: ۱۱۶۶ ق / ۱۷۳۵ م

کتابی است بسیار جالب و دلنشین انتخاب و نگارشات از استادان و خود مؤلف یعنی و ارسته. نسخه خطی از این کتاب در کتابخانه دانشگاه پنجاب در

گنجینه شیرانی تحت شماره ۳۹۹۴/۹۴۲ نگهداری می شود. دکتر محمد بشیر حسین در فهرست مخطوطات شیرانی (چاپ ۱۹۶۹م) این کتاب را ذیل عنوان "نامه نگارین و صحیفه رنگین" ذکر کرده است. (بشیر حسین، ۱۹۶۹م، ص ۳۷۸)

۶- بیاض و ارسته تالیف بین سالهای ۱۱۷۹ق - ۱۱۸۱ق/ ۱۷۶۶م - ۱۷۶۸م

وارسته در این اثر، اشعاری از ۷۲۰ شاعر متقدم، متأخر و معاصر خویش رابه ترتیب الفبای آورده و در مواردی اندک، توضیحی درباه برخی شاعران ارائه کرده است.

۷- تذکره الشعرا

تنها منبعی که به این اثر سیالکوتی اشاره کرده، تذکره گل رعنا است: "تذکر الشعرا بی نوشت و براکثر آن ایراد گرفت. گویا اعتراض نامه ای است؛ اما این تذکره به نظر فقیر نرسیده، از زبان شاه عبدالحکیم، حقیقت آن استماع یافت" (اورنگ آبادی، ۱۱۸۲: ۱۷۱).

کتاب شناسی و منابع:

- انوشه، حسن، ۱۳۸۰ق، دانشنامه ادب فارسی در شبه قاره، ج ۴، بخش سوم، سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، تهران.
- اورنگ آبادی، شفیق، لجه می نراین، گل رعنا، نسخه خطی مجموعه شیرانی، کتابخانه دانشگاه پنجاب، لاهور، شماره ۵۴۴۰/۱۴۹۰
- بشیر حسین، دکتر، ۱۹۶۹م، فهرست مخطوطات شیرانی، جلد ۳، اداره تحقیقات پاکستان، انتشارات دانشگاه پنجاب، لاهور.
- بهوپالی، سید محمد علی حسن خان، ۱۲۹۵ق، تذکره صبح گلشن، مطبع شاهجهانی، بهوپال.
- بهگوان داس، ۱۹۵۸م، سفینه هندی، تصحیح محمد عطا الرحمن کاکوی، اداره

تحقیقات عربی و فارس، پتنہ -

- رایج سیالکوٹی، میر محمد علی، ۱۳۷۵ ق، دیوان رایج سیالکوٹی، مرتبہ: دکتر محمد سرفراز ظفر، مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان، اسلام آباد

- ظہور الدین احمد، دکتر، ۱۹۸۵ م، پاکستان میں فارسی ادب، جلد ۴، ادارہ تحقیقات پاکستان، دانشگاه پنجاب، لاہور

- عبداللہ، سید، ۱۹۶۷ م، ادبیات فارسی میں ہندوؤں کا حصہ، مجلس ترقی ادب، لاہور

- عبداللہ، سید، ۱۹۷۷ م، فارسی زبان و ادب، مجلس ترقی ادب، لاہور

- نجم الرشید، دکتر، ۱۳۸۲ م، سیر نقد شعر فارسی در شبہ قارہ، کتاب ماہ ادبیات و فلسفہ، شماره ۷۷، صص ۵۴-۵۵۔

- وارستہ، سیالکوٹی مل، ۲۰۰۶ م، مصطلحات الشعراء، مرتب و مترجم: دکتر خواجہ عبدالحمید یزدانی، ادارہ یادگار غالب، کراچی

- وارستہ، سیالکوٹی مل، نامہ نگارین و صحیفہ رنگین، نسخہ خطی، ذخیرہ شیرانی، کتابخانہ دانشگاه پنجاب لاہور، شماره: ۲/۹۴/۳۹۹

- وارستہ، سیالکوٹی مل، ۱۳۸۰ ق، مصطلحات الشعراء، تصحیح: سیروس شمیسا، انتشارات فردوس، تہران

- Abdullah, S.M., 1948, Descriptive Catalogue of the Persian, Urdu and Arabic Manuscripts, Vol-1, Fasciculus:ii, Persian poetry, University of the Punjab, Lahore
- Springer, A., 1854, Catalogue of Arabic, Persian and Hindustani Manuscripts of the Lieraries of the King Awadh, Calcutta,
- Storey, C.A., 1984, Persian Literature, A Bio-bibliographical Survey, Vol.III, part 1, (a) Lexicography, (b) Grammer, (c) Prosody and Poet.